Материал представлен из коллекции электронной библиотеки «Писатели Чувашии – детям» – **pchd21.ru**
Электронная библиотека создана Чувашской республиканской детско-юношеской библиотекой – **www.rdub21.ru** – на средства гранта Президента Российской Федерации для поддержки творческих проектов общенационального значения в области культуры и искусства

Автор: Азамат (Смирнова) Светлана Васильевна

Книга: Тĕлĕнтермĕш тĕлĕк

Сказка: Тавçараллă Кăтрак

Халап

Пурăннă тет çĕр çинче Кăтрак ятлă Улăп. Ун тăванĕ-хурăнташĕ йышлă пулнă, ĕçченлĕхĕпе палăрса тăнă. Улăпсем пурăнмалли çурчĕсене пĕлĕте çити, тӳпене шăтарасла çӳллĕ купаланă.

Тӳпе хуçи – Аслати – виçĕ урхамах туртакан тăрантас çине ларса час-часах пĕлĕтсем хушшипе ярăнса çӳренĕ, таврара мĕн пулса иртнине курса-сăнаса тăнă, Çилпе ăмăртса вĕçтерекен урхамахсем Улăпăн çӳллĕ çурт тăррине тăтăшах ватса хăварнă. Кăтракăн ăна час-часах сапласа тăма тивнĕ.

Пĕррехинче ларать тет Кăтрак пӳрт тăрринче пурттипе те мăлатукĕпе тӳнклеттерсе. Ян! ян! аякка сарăлнă пуртăпа ĕçленĕ сасă. Аслати хăлхине те кĕнĕ. Вăл чăтайман, Кăтрак патне пырса тăнă.

– Мĕн шавлатăн, Кăтрак? – ыйтнă Аслати.

– Салам, Аслати. Эпĕ мар, ĕç шавĕ янрать.

– Миçе хут каларăм сана пӳртна кун пек çӳллĕ ан ту тесе – итлеместĕн. Ма тӳпене шăтаратăн? Çĕр çинче вырăн сахал-им?

– Мана вырăн çитет-ха. Сан урхамахусем темшĕн манăн пӳрт тăррипе чупса иртме юратаççĕ. Пăрăнарах çӳреме май çук-ши? Тӳпе вĕçĕ-хĕррисĕр вĕт... – хуравлать Кăтрак.

– Хам патшалăхра хам хуçа. Эсĕ мана ан вĕрент.

– Паллах, хуçа. Çиле хирĕç вĕçтерсе тухатăн та шурă пĕлĕте тапта-тапта ыраттаратăн, кăвакартса амантатăн – шеллеместĕн. Паян та эсĕ хура лашусене кӳлнĕ, тимĕр тăрантаса ларнă. Шурă лашусене кӳлнĕ ылтăн тăрантаспа çула тухма эсĕ кĕмĕл çипуç тумланатăн. Ун пек чухне эсĕ лăпкă, Çав кун тӳпе те янкăр таса, çанталăк та тӳлек. Паян санран асăрханмалла, паян эсĕ кăра.

– Тĕрĕс, куçу витĕр курать. Сан кăна-и, пĕлĕтсен те мана юрама пĕлес пулать.

– Аслати, каçар ĕнтĕ, эпĕ пӳрт тăррине сăмах çапма хăпарман çав, хăвах куратăн. Пуçланă ĕçе хăвăртрах, каç пуличчен, вĕçлес килет. Ав канăççăр лашусем тулхăрма пуçларĕç, пĕр вырăнта тапăртатса тăрса ывăнчĕç пулĕ.

Çапла калană та Кăтрак, тарлă çамкине шăлса илнĕ, Аслати çине йăвашшăн пăхнă. Унтан пуç çĕклемесĕр пурттипе ĕçлеме пуçланă.

Мăнаçлă Аслати вăрăм сухалне сăтăркаласа илнĕ, çиллес куçĕнчи вут-хĕмĕ Кăтрак çине сирпĕннĕ: «Пăх-ха эсĕ ăна, епле хăюллă! Шавлать те шавлать. Мана итлесшĕн те калаçасшăн та мар, хăйĕннех тăвать!..» – тарăхса шутланă хăй ăшĕнче.

– Кăтрак, эп сана пĕчĕклететĕп. Эсĕ Улăп пек пысăк мар, кăткă пек пĕчĕк пулатăн. Ун чухне манпа тавлашма пăрахатăн.

– Тавлашмастăп-çке! Манăн хирĕçме те шухăш çук. Ыйтрăн та, хуравларăм. Пуçăннă ĕçе вĕçлес пулать. Эсĕ мана ан кӳрен.

– Ытла та харсăр Улăп эсĕ. Асли хушнине итлемелле, эсĕ ман сăмаха хăлхана хывмастăн, тӳпене янратса кирлĕ мар шăв-шав кăларатăн. Ку манна пачах та килĕшмест.

Кăтрак хирĕç нимĕн те чĕнмерĕ, шан! та шан! çапрĕ пăтана. «Эй, шеремет пăти, тем кутăнланать, пăх-халĕ, кукăрăлчĕ те ларчĕ, – калаçрĕ вăл хăйпе хăй. – Те хăми нӳрĕ, те хам тӳрĕ лектерейместĕп».

– Кăтрак! – тарăхсах кайнă Аслати. – Кăтрак! Мĕн илтмĕше перетĕн? Эпĕ асăрхаттарни сана пур пĕрех-им?

– Эсĕ çӳлтен лайăх куратăн, пирĕн, аялтисен, лайăх пурнăç тăвас тесен пуç çĕклемесĕр ĕçлес пулать.

Аслати ура çине тăнă, тимĕр туйине тăрантас тĕпне шăтарасла çапнă. Пĕтĕм тавра чĕтренсе илнĕ.

Кăтрак чунĕ çӳçеннĕ, анчах та вăл çакна палăртман, пӳрт тăрринче тăрмашма чарăнман.

Ак тамаша! Мĕн амакĕ Пĕрре çапать те мăлатукĕпе – виçĕ аршăн тăршшĕ пĕчĕкленет, виçĕ пăт чухлĕ начарланать. Тепре çапать – тата пĕчĕкленсе ларать.

Тин кăна вăйпиттискер самантрах хавшакланнипе мăлатукне те, пурттине те тытаймасть. Вĕсем çĕре ӳкеççĕ, пĕр нăрă шӳлĕкне лапчăтса хураççĕ.

Тарăхнă Нăрă нăрла-нăрла ятлаçма пикенет:

– Кăтрак, мĕн туса хутăн, мур илесшĕ? Чутах пĕтеттĕм вĕт!..

Нăрă ятлаçать пулин те хăй çав-çавах Кăтрака шырать. Пурттипе мăлатукĕ, пăчки, пăти сапаланса выртаççĕ, хуçи курăнмасть.

– Хăй ăçта-ши вара? Пурттисемпе перкелешет, хăратасшăн-ши мана? Е тĕп тăвас тет-ши? – тарăхнă Нăрă, Кăтрак ĕç хатĕрĕсене тапа-тапа илнĕ.

Ăнсăртран пĕчĕкленсе ларнă Кăтрак çурт тăрринчен аран-аран анать. Пăхать те – хăй купаланă кил-çурт ăна пы-ысăк керменĕн курăнса каять. Мĕн пулса иртнине ăнкарса илме пĕр кана çенĕк картлашки çинче шухăша кайса ларать.

«Чăнах та пĕчĕк пулса тăтăм-и вара? Аслати çилленни çитрĕ пулĕ, каланă сăмахне пурнăçларĕ пулĕ».

Унтан Кăтрак сасартăк чалт! сиксе тăрать те тӳпенелле пăхса Аслитие çапла калать:

– Э-эй, Аслати-и, эсĕ мана куратăн-и, илтетĕн-и? Çӳрес çулу такăр пултăр. Керменĕм халĕ пушанчĕ ĕнтĕ, ăна тĕппипех аркатма пултаратăн. Текех сана кансĕрлеместĕп.

Хирĕç хурав пулман.

Кăтрак сапаланса выртакан пурттине, мăлатукне, пăчкине, пăтисене пуç тайса: «Шел пулин те, халĕ сирĕнпе никам та уса кураймĕ ĕнтĕ... Каçарăр, сирĕн тутăхса-çĕрсе выртма тивет», – тенĕ. Хурлăхлă куçĕнчен чун сывлăмĕн шăрçи – куççуль – татăлса аннă. Кĕмĕл шăрça çĕре ӳкнĕ те ӳкнĕ.

Кăтрак çĕнĕ пурнăç тума çĕнĕ çĕрелле утнă...

Тĕлĕннĕ Нăрă куçне чарса пăрахнă, йĕкĕлтешсе илнĕ. «Çав кирлĕ-ха, çав кирлĕ. «Ай-уй-й! Кăтрак-и эс, Кăтрак мар-и?» – текелесе вĕткеленсе вĕçсе çӳренĕ.

Кăтракăн Нăрăпа сăмахлама кăмăлĕ те, вăхăчĕ те çук. Унăн хыпалана-хыпалана çĕнĕ пĕчĕк çурт лартма пуçăнмалла...

Аслати пĕтĕмпех курать, илтет. Нăрă Кăтракран тăрăхлани ăна култарать. Нăрра пĕчĕкрен пысăк тусан мĕн пулĕ-ши? Аслати хăйĕн шухăшне чăна хывать – Нăрра пысăклатать. Лешĕ самантрах Упа пулса тăрать, хăйĕнчен хăй хăраса каять.

– Ай-уй! Эпех пултăм-ши ку? Мĕскерле ăптăр-каптăр кӳптеке вара ку? Акă, хам куçпа хам куратăп: ури хамăн, сăмси те хамăн.

Те тĕлĕннипе, те савăннипе малти урисемпе кăкарне çапа-çапа питĕ хытă мĕкĕрсе ярать. «Ай-уй, сассăм та улшăннă иккен!..»

Хăнăхнă йăлипе вĕçсе хăпарма хăтланать – вĕçеймест. Çурăмне хыпалать, çаврăнса пăхать – çуначĕсем курăнмаççĕ.

«Çунатсăр... çунатсăр тăратса хăварчĕç. Сывлăшра ярăнаттăм, чечек çине ларса чуччу тăваттăм... Тепĕр тесен халĕ эпĕ Кăтракран та пысăкка! Тек никамран та хăрамастăп!»

Пуçĕ çаврăнса кайнипе Упа палтăрт! тӳнсе каять. Ун айне пулнă хунавсем шатăрт! хуçăлаççĕ.

Мĕн тери пысăкчĕ вĕсем, хунавсемпе тĕмĕсем, халĕ çӳллех те мар иккен. Упа каçăрăлса тăрать, курăк хушшинче кĕшĕлтетекен пĕчĕк Кăтрака урипе тĕртсе амантать. Кăтрак ыратнине тӳсет, ахлатса йынăшмасть, никама та чăрмантарас темест. Хутланса выртнă Кăтрака йываçĕ те, курăкĕ те хĕрхенет, имлĕ сĕткенĕпе сиплет.

Сывалнă Кăтрак татах чупать, чикеленсе каясла ĕçлет. Хуçăлса ӳкнĕ вĕтĕ туратсене пуçтара-пуçтара çурт купаласа лартать.

Вăйне ниçта хума пĕлмесĕр каçăхса кайна Упа Кăтрак çуртне ишсе антарать – хăй шӳлĕкĕшĕн тавăрма шутланă кĕтĕк ĕмĕтне пурнăçлать. Кăтрак аптраса тăмасть, çурта çĕнĕрен купалама пулăшу ыйтса ниме юрри янратса ярать:

Нимене, нимене,
Тăванамсем, нимене.
Çĕнĕ кермен çĕклеме
Пурте килĕр нимене.

Пĕр-пĕрне пулăшма хавас тăванĕ-хурăнташĕ Кăтрак çуртне малтанхичен те чаплăрах çĕклесе лартать. Нимере тăрăшуллă пулнăшăн тав туса çĕнĕ пӳрт ĕçкине пухăннă тус-тăванне тараватлă хуçа тутлă кучченеçпе хăналать. Малалла та килĕштерсе пурăнма ырлăх-сывлăх сунать. Тăванпа тăван çапла пулмалла та.

Аслати йăлтах курать. Хушăран вăл тăвăл çĕклет, çиçĕм çиçтерет, Кăтрак вăйне-чăтăмне тĕрĕслес тенĕн, тулли шыв каткисене ӳпĕнтере-ӳпĕнтере çумăр тăкать, Çапла майпа Кăтрака хăратма шутлать.

Кăтрак питĕ сисĕмлĕ: тăвăл тухасса, çумăр çăвасса малтанах туять, хăвăртрах çуртне кĕрсе пытанать. Алăкне, кантăкне хупать. «Çумăрĕ çутăр-ха, ăна ӳсен–тăрансем те, чĕр чунсем те кĕтеççĕ. Çумăр хыççăн сывлăш та тасалать», – тесе шухăшла-шухăшла пӳртре кăштăртатать.

Çумăр шапăртатма чарăнсан алăкне уçиччен малтан кантăкран пăхать. Упа пырса сăтăр тăвасран шикленет.

Пĕр кунхине Упа йăраланса çитнĕ те, Кăтрак çулне пӳлсе хунă, вĕçкĕнленме, курнăçланма тапратнă.

– Кăтрак, эсĕ тек Улăп мар, пĕлетĕн–и? Эсĕ – кăткă.

– Кăткă тăк, кăткă, мĕнле чĕнес килет, çавăн пек чĕн.

– Асту, манпа ан тавлаш. Унсăрăн халь тесен халь çĕнĕ çуртна тапса сирпĕтетĕп.

– Эпĕ санпа нихăçан вăй виçмен. Татах таптас килет-и? Çавăн пек пуçтахланма намăс пулмалла та сана... Пĕрмаях ман тавра усал шухăшпа явăнса çӳретĕн.

– Эсĕ манран хăратăн иккен. Чăнах, хăратăн. Хăра манран, Кăтрак.

– Хăратăп-и, хăрамастăп-и, эсĕ мана кӳрентерни, пĕлетĕн-и, сана ман умра пĕчĕклетет.

– Мĕ-ĕн? Сан умра пĕчĕкленетĕп-и? Шутласа калаç. Эпĕ санран мĕн чухлĕ пысăк. Хаш! сывласа яратăп та пĕр çухрăма вĕçсе çапăнатăн вĕт, айван. Эсĕ – вĕтĕ, эсĕ – вăйсăр. Эсĕ мана нимĕн те тăваймастăн.

– Манăн хама пурăнма вăй çитет. Эсĕ манран пысăк, сан вăй пур, ку тĕрĕсех. Анчах та, каçар та, ăсупа эс пĕчĕк. Мĕншĕн тесен хăвăнтан пĕчĕкреххисене кӳрентернипе мухтанатăн. Тĕрĕс мар тăватăн, Упа. Эпĕ сана кансĕрлеместĕп, айăпсăрах ан тив мана. Пуçсăр ан пул, Упа, тăна илсем. Атя уттар хăв çулупа.

– Ман пуç хăй вырăнĕнчех ларать-çке. Акă куратан-и? – тĕреклĕ малти урисемпе лăп-лăп çапса илет пуçне Упа. – Пуçсăр мар.

– Ырă тăвакана тăнлă-пуçлă, усал тăвакана тăнсăр-пуçсăр теççĕ. Пуçпа шутласа йĕркеллĕ пурăнас пулать, Упа.

Упа Кăтрака пĕр сăмах та калаймăн. Шанк! хытса кайнă, шухăшпа йывăрланнă пуçне енчен енне сулкаласа майĕпен хăйĕн килне уттарнă.

Пĕррехинче тискер тăвăл тухнă. Çил урса-уласа вĕрнĕ. Хӳтĕленме пултарайман йывăçсем ахлата-ахлата хуçăлса ӳкнĕ.

Шăтăкра чĕтресе выртакан Упа пуçне шухăш пырса кĕрет: «Кăтрак ăçта-ши, асар-писер çил-тăвăла епле чăтать-ши?»

Сиксе тăрать те Кăтрак çурчĕ еннелле ĕрĕхтерет. Тавах, çурчĕ вырăнтах. Упа тăп! чарăнать, лăш! сывласа ярать.

Çав самантра Кăтрак çурчĕпе юнашар ӳсекен йывăç шатăртатса илет. Кĕç-вĕç Кăтрак çурчĕ çине ӳкекен хуçăлнă йывăç вуллине Упа çийĕнчех айккинелле тĕртсе янă. Кăшт сывлăш çавăрса илнĕ хыççăн ăшĕнче темĕнле ырă туйăм пĕчĕккĕн вăй илсе пынине туйса илнĕ.

«Ăнлантăм, тинех ăнлантăм сана, Кăтрак. Ырă ĕç тусан чун савăнать», – хăпăртланса Кăтрак çурчĕ тавра тапăртатса çаврăннă Упа. Тулли кăмăлпа йăвине таврăннă та лăпланса мăшлата-мăшлата çывăрах кайнă.

Хĕл ларнă, тавралăх ыйха путнă. Шурă юр Упа йăвине хулăн сийпе витнĕ.

Сисĕнмесĕрех сивĕ кунсем иртнĕ, илемлĕ çуркунне çитнĕ. Тутлă ыйхинчен вăраннă Упа йăраланса ăшă шăтăкĕнчен тухнă.

Вăрман кашлать, хĕвел йăлтăртатать. Упа карăна-карăна мĕкĕрсе илет, унăн кампа та пулин калаçас килет. Курах каять: çӳлте, тӳпере, пĕр хитре кайăк вашлаттарать. Ун çинче Кăтрак ларса пырать. Кăтрак та Упана асăрхать, кайăкне йывăç çине ларма ыйтать.

– Салам, Упа. Чиперех хĕл каçрăн-и?

– Салам, Кăтрак. Чиперех пулмасăр!.. Ай-уй кайăк кӳлсе катаччи чупма камран вĕрентĕн?

– Эпĕ васканине курса чĕвĕлти тусăм: «Хăпарса лар, çитмелли çĕре часах илсе çитеретĕп», – терĕ. Эпир унпа кӳршĕ вăрманти тăван-хурăнташа çуркунне çитнĕ ятпа саламлама пуçтарăнса тухнă. Вĕçтерер-ха, сывă пул.

Кайăк чĕвлетсе илнĕ, Кăтрак Упана ал сулса тӳпенелле çĕкленнĕ. Лешĕ вара – курăка, йывăçа, кайăка, хурт-кăпшанкăна сывлăх суннă. Шăнкăртатса юхакан шыв тĕкĕрĕ çинче хăйĕн сăнне курнă та, ăшшăн кулса илнĕ. Тяпписене чăмпăлтаттарса уçăлтарнă, пит-куçне çуса тасатнă Упа питĕ кăмăллă курăннă.

Вăрманти мĕнпур чĕр чунсем çуркунне çитнипе савăнса хăйсен йăвине, хăвăлне, шăтăкне шăлса тасатнă, юсанă, çĕнетнĕ.

Кăтрак та юрла-юрла ĕçленĕ, юратнă çуртне тултан та, шалтан та тирпейленĕ.

Анчах та пĕр кунхине шалкăм çумăр хытă çунç хыççăн Кăтрак çурчĕ шӳсе, пусăрăнса аннă. Черченкĕ чĕрипе çемçе чунне пăшăрханулла шухăш çавăрса илнĕ:

«Ытла та пĕчĕк çав эпĕ, ытла та пĕчĕк. Çăмăл мар мана пуç çине йăтăнса анакан йывăрлăхсене çĕнтерсе пурăнма. Аслати хушнине итленĕ пулсан, ахăртнех, çакăн чухлĕ асап курман пулăттăм», – тенĕ те нӳрленнĕ куçне кĕпе çаннипе шăлса илнĕ, шăппăн-шăппăн юрласа янă:

Хурланас мар тесессĕн те
Хурланмалли тупăнать.
Ырă курма кансĕрлекен
Хуйхă-суйхă çулăхать.

Юман атте айĕпелен
Пуçа пĕксе иртетĕп.
Çăка анне çумне пырса
Çупăрласа илетĕп.

Улăхаттăм-улăхаттăм
Чăнкă-чăнкă ту тăрне,
Май килтерсе çавăраттăм
Аслаттейĕн кăмăлне.

Чăнкă тăвĕ питĕ çӳллĕ,
Ай, чăн тӳпе çӳллĕрех.
Кăтрак чĕри ыратниййĕ
Аслатие пурпĕрех.

Вăрман та итленĕ çак юрра, самантлăха шăпланнă. Хĕвел те итленĕ çак юрра, пĕлĕт хыçне пытаннă.

Аслати те итленĕ çак юрра. Чĕри çемçелнипе ăшĕнче хĕрхенӳ туйăмĕ çуралнă:

«Кăтрака пысăкран пĕчĕк туни ăна самаях асаплантарчĕ пулсан та, усăллă пулчĕ. Виçерен тухса пуçтахланма юраманнине ăнланса илчĕ пулас. Тараватлăскер тем те тӳссе иртерчĕ – никампа та ятлаçмарĕ. Никама усал тумасть, усал сунмасть, хăйне сăпайлă тытать, сăмахне те çыпăçуллă çавăрттарса калама пултарать. Ӳстерес ăна, вăй-хăват парас. Ырă курса савăнса пурăнтăр».

Çапла шухăшлать кăна – Кăтрак яштака та тĕреклĕ çан-çурăмлă, илĕртӳллĕ сăн-питлĕ çын пулса тăрать. Çав тери савăнса кайнипе такмакласа ташша ярать:

Ури хамăн маар-и ман,
Алли хамăн маар-и ман?
Ырă курса пурăнма
Тус-тăванăм çук-и ман?

Йывăçĕ-курăкĕ шăпăр-шăпăр алă çупать, хĕвелĕ ытарма çук шевлине сапать, тавралăх йăлтăртатса, çиçсе тăрать.

...Çул хыççăн çул иртет. Кăтрак хăйĕн кайăк пек вĕçес, урхамах пек вирхĕнес ĕмĕтне пурнăçлать. Кăткăс машинăсем шутласа кăларать, вĕсемпе усă курса хăйĕн ĕç-пуçне çăмаллатать.

Çут çанталăкпа туслă пурăнать, унăн пуянлăхне чыслăн-хисеплĕн упраса тăрать. Йывăç-курăк лартса ӳстерет. Кайăксем валли ăшă вĕллесем туса çакать, апат хурса парать.

Кăтрак май килнĕ таран пурне те пулăшать. Аслатипе тек пĕрре те куçа-куçăн калаçма тивмен пулсан та ăна яланах асра тытать. Пысак е пĕчĕк ĕçе пуçăнас умĕн тӳпене тинкерет те Аслатирен килĕшӳпе сĕнӳ, пулăшу ыйтать.

Йывар кунсем килсен хупăрласа илнĕ инкекрен хăтăлма çăлăнăç тархаслать. Лартса ӳстернĕ пахча çимĕçпе, çăкăр-тăварпа сăйласа хапăл тума хатĕррине пĕлтерет, хăтлă тĕпелне чĕнет. Аслати пулăшнипе пурнăç ăнса пырасса ĕненет.

Аслати Кăтрак ӳсĕмĕсене курса савăнать, пархатар парсах тăрать. Пĕлĕтсем хушшипе ярапланпа вĕçекен Кăтрака шухă урхамахĕсене чарса тăратсах çул парать.

Тавçăруллă Кăтрак ачисене, манукĕсене хăй Улăп пулнă чухнехи асамлă вырансене, капмар та тĕлĕнмелле капăр керменсене илсе кайса кăтартать. Çамрăксене çуммăн тăратса ĕçе вĕрентет. Çĕре юратса ака-суха тăвать, çăл куççене юшкăнран тасатать.

Вăл пурăнакан ял-хула урамĕсем сарлака та таса, капашне пĕлсе çĕкленĕ çурчĕсем хитре.

Кăтрак шурă тум тăхăнма юратать, савнă мăшăрĕ – хăй аллипе тĕрленĕ, кĕмĕл тенкĕпе эрешленĕ çи-пуç кăмăллать.

Пултаруллă Кăтрак çамрăксене маттур, патвар, ырă кăмăллă, ĕçчен, тавçăруллă пулма вĕрентет, сипет курччăр тет. Ун чухне Аслати пулăшма пăрахмасть.

Апла пулсан Кăтрак тавраш-хурăнташĕ нихăçан та пĕтмĕ, ӳссех пырĕ, яланах лайăх пурăнĕ. Сапăррăн курăнса тăракан малашлăха талпăннă. Умри тумхахсене пăхмасăр малалла утать Кăтрак йăхĕ-ăрачĕ, çав çул вĕçĕ-хĕррисĕр вăрăм, çутă та усă.

Все тексты взяты из открытых источников и выложены на сайте для не коммерческого использования.
Все права на тексты принадлежат только их правообладателям.